

А. Б. Гринишин
аспірант Львівського національного
університету імені Івана Франка

УДК 347.121

ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ НА УЧАСТЬ У ВІДПРАВЛЕННІ ПРАВОСУДДЯ В КРИМІНАЛЬНИХ СПРАВАХ

Правовий механізм реалізації конституційного права громадян здійснювати правосуддя у кримінальних справах в ролі непрофесійних суддів розкривається через форми, способи а також гарантії реалізації конституційних норм з врахуванням меж реалізації, відповідно до демократичних процедур, принципів законності та справедливості. У статті аналізуються форми реалізації громадянами вказаного конституційного права.

Правовой механизм реализации конституционного права граждан на осуществление правосудия в качестве непрофессиональных судей в уголовном судопроизводстве, раскрывается через формы, способы, а также через гарантии осуществления конституционных норм с учетом границ реализации, в соответствии с демократическими процедурами, принципами законности и справедливости. В статье проанализированы формы реализации гражданами указанного конституционного права.

The legal mechanism of the realization of the constitutional right of the citizens to administer justice in the criminal cases as unqualified judges has been revealed through the forms, the ways as well as the guarantees of the realization of the constitutional norms taking into account the limits of realization according to the democratic procedures, the principles of the legality and justice. The forms of realization of aforesaid constitutional right by citizens have been analyzed in the article.

Конституція України визнає людину найвищою соціальною цінністю, а її права і свободи вказівником змісту та спрямованості діяльності держави. Однак проголошення основних прав людини ще не є справжньою свободою для неї, для цього потрібно, перш за все, надати людині можливість використовувати надані їй права. Для того, щоб процес реалізації основних прав людини ефективно працював його потрібно надійно забезпечувати правовими засобами-гарантіями.

Реалізація основних прав людини є процесом їх матеріалізації, що виражається в конкретній поведінці людини. Цілком вірно зазначав Л. С. Явич: "Право — ніщо, якщо його положення не знаходять своєї реалізації в діяльності людей і їх організацій, в суспільних відношеннях. Неможна зрозуміти право, якщо абстрагуватись від механізму його реалізації в житті суспільства" [1, с. 201]. Очевидно, реалізація конституційних прав громадян є складним та багатостороннім процесом, в якому крім громадян беруть участь ще й органи державної влади.

Одним із конституційних прав громадянина України є право здійснювати правосуддя у кримінальних справах в ролі непрофесійних суддів. Механізм реалізації цього конституційного права розкривається через форми, способи, а також гарантії реалізації конституційних норм з врахуванням меж реалізації, відповідно до

демократичних процедур, принципів законності та справедливості.

Як відомо, будь-яке право має свій порядок та характер реалізації. Деякі права особа може реалізовувати самостійно, тільки з власної ініціативи, без прямої залежності від будь-кого стороннього. Таку форму реалізації прав можна назвати ініціативною. Поряд із нею є ще й інша форма, яку можна охарактеризувати як процесуально-процедурну, коли закон у тій чи іншій мірі визначає та регламентує порядок використання наданих прав. Процесуально-процедурний порядок є юридичною конструкцією реалізації прав, що вимагає узгодженості активних дій правоволодільця та чітку нормативну визначеність їх дій щодо форми, методів, засобів, часу, місця їх здійснення. Вважаємо, що саме до другої форми належить реалізація конституційного права громадянина України на участь у відправленні правосуддя в кримінальних справах.

Право громадян на участь у відправленні правосуддя в кримінальних справах розуміється як надана, гарантована державою та закріплена Конституцією України можливість громадянина України в установлених законом формах і порядку брати участь в здійсненні важливої галузі державної діяльності, спрямованої на розгляд та вирішення соціальних конфліктів, пов'язаних з порушенням норм права. Відповідно до Конституції України судочинство в Україні провадиться суддею одноособово, колегією суддів (де до професійних суддів прирівнюються судді непрофесійні — народні засідателі) та судом присяжних. Проголошено, що народ у визначених законом випадках безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних (ст. ст. 124, 127, 129). Таким чином, Основний закон нашої держави надає громадянам України право брати участь у відправленні правосуддя в кримінальних справах у статусі народних засідателів та присяжних засідателів.

Виникає розуміння того, що, навіть за наявності якісного законодавства, головне — хто і як його застосовує на практиці. Однак порядок реалізації вказаного конституційного права в законодавстві України майже не визначений, а процес його застосування є практично мертвим. З моменту прийняття Конституції України і до цього часу (а це понад 13 років) не розроблено належного механізму залучення громадян України до розгляду та вирішення кримінальних справ як народних та присяжних засідателів. Більше того, судочинство за участю присяжних засідателів в нас не провадиться взагалі, а надане право на участь у здійсненні правосуддя в кримінальних справах є тільки декларативним, громадяни позбавлені можливості його реалізації.

Деякі аспекти залучення народу до відправлення правосуддя в кримінальних справах закріплені в Кримінально-процесуальному кодексі України та Законі України “Про судоустрій України” 2002 р. А республіка в грудні 2007 р. нового проекту Кримінально-процесуального кодексу свідчить про те, що законодавець прагне більш детально врегулювати механізм залучення народу до відправлення правосуддя в кримінальних справах та привести процесуальне і судоустрійне законодавство України у відповідність до норм Конституції України.

Суд за участю народних засідателів відомий в теорії організації суду під назвою “шеффенський суд”. Україна має багаторічний досвід діяльності такого суду — як позитивний, так і негативний. І зараз в нас цей інститут практично існує. Однак у юридичній спільноті нерідко глузливо оцінюють роль народних засідателів (“бокових суддів”, як їх, використовуючи футбольну термінологію, інколи називали) у відправленні правосуддя. Проте варто наголосити на тому, що ядро проблеми знаходиться не у самих народних засідателях, а у механізмі їх залучення до здійснення правосуддя в кримінальних справах, що своєю чергою впливає на якість виконуваних ними функцій.

Закон України “Про судоустрій України” 2002 р. закріпив наступний порядок формування корпусу народних засідателів: “Список народних засідателів затверджується відповідною місцевою радою за поданням голови місцевого суду. До списку включаються у кількості, зазначеній у поданні голови суду, громадяни, які постійно проживають на території, на яку поширюється юрисдикція даного суду, та відповідають вимогам ст. 66 цього Закону і дали згоду бути народними засідателями”. Відповідно до вказані норми, правом подання списку народних засідателів наділений виключно голова місцевого суду, однак незрозуміло, ким саме і як громадяни мають включатись до вказаного списку, яка процедура відбору саме тих осіб, які потрапляють до цього списку. Можна вважати, що такі особи відбираються одноособово головами відповідних судів, проте виникає питання — на яких підставах і за яким критерієм? Саме так, відповідно до чинного законодавства, “демократично обираються” народні засідателі, через яких здійснюється правосуддя в кримінальних справах. Пересічний громадянин України не

може скористатись своїм правом на участь у судовому процесі в статусі народного засідателя, оскільки процес їх відбору та добору до конкретної справи є малопродуктивним і таким, що в більшості випадків не дотримується. Вказана процедура потребує детальної регламентації і чіткого механізму здійснення. Тільки за таких умов громадяни України будуть мати реальну можливість скористатись своїм конституційним правом — брати участь у здійсненні правосуддя в статусі народних засідателів.

Також варто замислитись — чи доцільно вказаний вище список називати списком народних засідателів, можливо, доцільніше було б його назвати списком кандидатів в народні засідателі? Ця думка базується на тому, що в Законі України “Про судоустрій України” 2002 р. закріплено визначення поняття народних засідателів, відповідно до якого ними є громадяни України, які у випадках, визначених процесуальним законом, вирішують у складі суду справи разом з професійними судьями, забезпечуючи згідно з Конституцією України безпосередню участь народу у здійсненні правосуддя. Таким чином, доцільніше було б вважати народними засідателями тільки осіб, які залучені до розгляду та вирішення конкретної справи, а не всіх, які зазначені у відповідному списку. На нашу думку, взагалі варто відмовитись від якихось додаткових списків, а запровадити процедуру обрання народних засідателів шляхом випадкового відбору з списку виборців (як це практикується в країнах, де діє шеффенський суд присяжних, наприклад ФРН) для кожної конкретної справи.

Суд за участю присяжних в юридичній літературі розглядається в декількох аспектах: як право обвинуваченого і підсудного на розгляд його справи колегією незалежних представників суспільства, які керуються не нормою закону, а поняттями справедливості, життєвого досвіду, здорового глузду; як гарантія права людини на нормальне життя, не пов’язане з позбавленням волі на довготривалій період; як обов’язок громадянина, який відповідає вимогам законодавства щодо характеристик кандидата в присяжні засідателі, брати участь в судовому засіданні як присяжного; як право громадянина брати реальну участь в здійсненні важливої галузі діяльності держави — відправлення правосуддя. Як зазначається багатьма авторами наукових праць, суд присяжних — це, перш за все, право підсудного, результат його вільного волевиявлення [2, с. 16]. Однак це також форма виразу гарантованого державою права громадянина України брати участь у здійсненні правосуддя та залучатись до судочинства України.

Станом на цей час, громадяни України не можуть скористатись своїм конституційним правом на участь в здійсненні правосуддя в кримінальних справах як присяжні засідателі. Пов’язано це з тим, що інститут суду присяжних в Україні передбачений Конституцією та Законом України “Про судоустрій” 2002 року, але на відміну від інституту народних засідателів, досі не запроваджений. У проекті нового Кримінально-процесуального кодексу України (проект внесений народними депутатами Мойсиком В. Р., Вернидубовим І. В., Ківаловим С. В., Кармазіним Ю. А.) [3] зазначено, що за клопотанням підсудного суд присяжних розглядає кримінальні справи про злочини, за вчинення яких кримінальним законом передбачено можливість призначення покарання у вигляді довічного позбавлення волі. У випадку прийняття цього закону, за клопотанням обвинуваченого суд присяжних розглядатиме кримінальні справи за такими статтями Кримінального кодексу України як ст. 112 (посягання на життя державного чи громадського діяча), ч. 2 ст. 115 ККУ (умисне вбивство), ч. 4 ст. 127 ККУ (катування), ч. 3 ст. 258 ККУ (терористичний акт), ст. 348 ККУ (посягання на життя працівника правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця), ст. 79 ККУ (посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв’язку з їх діяльністю, пов’язаною із здійсненням правосуддя), ст. 400 ККУ (посягання на життя захисника чи представника особи у зв’язку з діяльністю, пов’язаною з наданням правової допомоги), ч. 4 ст. 404 ККУ (опір начальникові, а також іншій особі, яка виконує покладені на неї обов’язки з військової служби, або примушування його до порушення службових обов’язків), ч. 2 ст. 438 ККУ (порушення законів та звичаїв війни), ч. 2 ст. 439 ККУ (застосування зброї масового знищення), ст. 442 ККУ (геноцид) та ст. 443 ККУ (посягання на життя представника іноземної держави).

Відповідно до законодавства України, є певні відмінності між процесом реалізації конституційного права особи на участь у відправленні правосуддя в кримінальних справах в статусі присяжного засідателя та участь у відправленні правосуддя в кримінальних справах як народного засідателя. Це пов’язано з особливостями відбору таких осіб і з особливостями самого судового процесу за їх участю. Головна відмінна риса полягає в

тому, що рішення про винуватість чи невинуватість підсудного приймається самостійною колегією непрофесійних суддів чи спільною з суддями колегією. Цю особливість можна вважати ядром процесуальної конструкції інституту присяжних, навколо якого розгортаються всі інші особливості — процесуальні, організаційні, психологічні. На відміну від присяжних, народні засідателі мають такі ж права, як і професійний суддя, і працюють разом з суддею не тільки в судовому засіданні від початку до кінця, але й в нарадчій кімнаті, де разом складають вирок, обговорюють передбачені законом питання справи, беруть участь у дискусії щодо них, шукають компроміс у разі розбіжностей точок зору. Вирок ухвалюється більшістю голосів, при цьому, якщо один із народних засідателів незгодний з вирок (подібне хоча й дуже рідко, але трапляється), суддя зобов'язаний допомогти йому викласти письмово свою окрему думку, яка обов'язково долучається до матеріалів справи, але не зачитується при оголошенні вироку. Така думка може мати значення лише для вищих судових інстанцій при оскарженні вироку.

У наш час більшість юристів побоюються суду присяжних і щиро вважають, що запровадження такого суду — не на часі [4, с. 72]. Вони знайшли своє місце у професії, заробили певну репутацію й абсолютно не бажають змін в “правилах гри”. Слід констатувати, що нова ліга молодих учених, чи-то із солідарності зі старшими, чи з інших причин, також не в захопленні від суду присяжних. Серед фахівців, що стверджують необхідність якнайшвидше ввести в Україні суд присяжних перше місце посідають адвокати та вчені-процесуалісти. Їх підтримують представники інших юридичних спільнот — зокрема деякі судді, включаючи сьгоднішнього голову Верховного Суду України Василя Онопенка. Категорично заперечують проти введення в Україні суду присяжних, наприклад, голова Вищого Адміністративного Суду України Олександр Пасенюк та колишній голова Верховного Суду України Василь Маляренко [5, с. 426]. І ті, й інші посилаються на досвід (вже майже п'ятнадцятирічний) сучасної Росії — позитивний на думку одних та негативний на думку інших. Однак слід звернути увагу на те, що в своїй роботі “Позитиви і негативи суду присяжних” В. Т. Маляренко цитував [6, с. 7] статтю колишнього співробітника відділу обвинувачення Московської прокуратури Ф. Садикова під назвою “Я — проти суду присяжних” [7, с. 9]. Але пройшло два роки і той самий Ф. Садиков надрукував іншу статтю, яка вже носила протилежну назву “Я — за суд присяжних”. В цій статті, підсумовуючи свій досвід роботи із судом присяжних та пояснюючи мотиви зміни своєї позиції, автор пише: “Ми — юристи, на відміну від присяжних, мислимо схемами та своє уявне панування над ними пакуємо в чіткі та ясні орієнтири Закону, не замислюючись над тим, що схеми тим і страшні, що задовольняють нас своєю ясністю та звільняють від розумової праці. Саме тому я за суд присяжних — суд простих людей, вільних як від ілюзій і міфів правосуддя, так і від юридичного безглуздя та самовпевненості юристів” [8, с. 5].

Конституційне право особи на участь у відправленні правосуддя в кримінальних справах в силу своєї специфіки має сувору визначені межі, що перш за все, обмежене публічним інтересом, правами інших осіб та законодавчо встановленими заборонами. Наприклад, громадяни мають право залучатися до здійснення правосуддя не завжди, а тільки в окремих категоріях справ про злочини, які становлять особливу суспільну небезпеку і за які передбачена найсуворіша міра покарання.

Конституційне право особи на участь у відправленні правосуддя в кримінальних справах повинне забезпечуватись законними гарантіями для таких осіб, які повинні, перш за все, забезпечувати їх незалежність та недоторканність від незаконного впливу не тільки заінтересованих осіб, але й з боку різних державних органів і правоохоронних структур. Незалежність цих осіб повинна забезпечуватись як самою процедурою судового розгляду справи, так і заборонами під загрозою кримінальної відповідальності будь-якого втручання в їх діяльність. У зв'язку з цим, Кримінальний кодекс України передбачає відповідальність за вбивство чи замах на вбивство, погрози чи насильство щодо народного засідателя та присяжного, а також щодо їх близьких родичів у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя та відповідальність за умисне знищення або пошкодження майна, що належить народному засідателю чи присяжному або їх близьким родичам, у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя (ст. ст. 377, 378, 379).

На сьогоднішній практиці діяльності народних засідателів в Україні фактів посягань на їх безпеку і незалежність практично немає. Але це пов'язано швидше не з їх надійним захистом, а з їх незначною роллю при прийнятті рішення у справах. Таким чином, при зростанні ваги народних засідателів у розгляді справи і винесенні судового рішення

(чого ми повинні прагнути) буде зростати потенційна загроза їх безпеці. Із запровадженням суду присяжних в Україні можливі посягання на діяльність присяжних. У зв'язку з цим держава повинна вживати всі необхідні заходи для забезпечення безпеки громадян, які залучаються до відправлення кримінального судочинства, а законодавець повинен закріпити правила таких заходів на нормативному рівні. Громадяни, які беруть участь у відправленні правосуддя в кримінальних справах як народні засідателі чи присяжні повинні знаходитись під особливим захистом держави. Органи внутрішніх справ України зобов'язані вжити необхідні заходи для забезпечення безпеки народних засідателів (а в майбутньому і присяжних). Однак у цей час у нас немає надійного механізму забезпечення безпеки осіб, які здійснюють судочинство, що є значною прогалиною в механізмі реалізації громадянами України свого конституційного права на участь у відправленні правосуддя в кримінальних справах. Для того, щоб українці добросовісно і активно реалізовували це право, необхідно забезпечити законодавчий механізм забезпечення їх незалежності і безпеки.

Ефективність реалізації конституційного права громадян на участь у відправленні правосуддя в кримінальних справах залежить ще й від того, наскільки органічно правовий механізм взаємодіє із соціальним механізмом. Попри суто правові питання, які стосуються питань реалізації конституційного права особи на участь у відправленні правосуддя в кримінальних справах, існує величезний комплекс ще й інших питань, від вирішення яких залежить реалізація такого права. Йдеться, насамперед, про соціальні умови та фактори, які впливають на реалізацію конституційних прав особи. Їх можна умовно поділити на певні групи, наприклад: на зовнішні та внутрішні стосовно до самої людини. До зовнішніх можна віднести об'єктивні, такі як економічні процеси у суспільстві, соціальні засади суспільства, політичну систему, духовне життя, елементи мікросередовища особи та інші схожі умови та фактори. До внутрішніх факторів потрібно віднести ті з них, які залежать від самої особи: внутрішні якості людини, політична та правова свідомість, активність та відповідальність громадян та інші.

Загальновідомо, що суд за участю представників від народу успішно функціонує тільки в стабільному суспільстві. Такий суд також вимагає високого професіоналізму від юристів, які працюють в його системі.

Особи, виступаючи в ролі непрофесійних суддів, здійснюють правосуддя від імені держави, а відправлення правосуддя є однією з найважливіших сторін суспільного життя, у високому рівні якого зацікавлений кожний із нас. Кожна особа, яка має право на розгляд її справи за участю представників від народу, має право вибирати форму судочинства — суд професійних суддів, суд за участю народних засідателів чи суд за участю присяжних засідателів. Це положення міжнародно-правових актів, визнаних нашою державою, має нарешті знайти свою реалізацію і в нашій державі.

Історичний парадокс полягає в тому, що суд присяжних в більшості держав запроваджувався під час загострення соціальних конфліктів, на рубежі важливих змін в політичній та економічній сферах життя суспільства. Власне, такий стан сьогодні і у нашій країні.

Механізм залучення громадян України до відправлення правосуддя в кримінальних справах має ряд проблем, які є багатоаспектними. Насамперед, необхідно забезпечити належне нормативно-правове оформлення, необхідні фінансові і технічні можливості для існування подібного інституту, необхідно подолати традиційний формалізм професійних юристів (перш за все, судді), необхідно підвищити рівень правосвідомості народу та його страх перед “машиною влади”.

Усвідомлюючи всі негативні сторони інституту залучення народу до відправлення правосуддя в кримінальних справах, та негативні наслідки, які настануть з реалізацією механізму залучення народу до судочинства в Україні, видається, що люди, які проходять “школу влади”, самі стають цією владою, вчать брати на себе відповідальність, та, нарешті, прокидаються від апатії, оскільки бачать, що від них вже щось залежить. Тут з'являються паростки правової культури, якої, на жаль, бракує сьогодні українській владі, а звідси — і суспільству.

Список використаних джерел

1. Явич Л. С. Общая теория права : Учебник / Л. С. Явич. — М., 1976. — 456 с.
2. Немитина М. В. Российский суд присяжных. Учебно-методическое пособие / М. В. Немитина. — М. : БЕК, 1995. — 328 с.

3. Проект Кримінально-процесуального кодексу України // Верховна Рада України. Зареєстр. за № 1233 13.12.2007 р.
4. Котляр В. Суд присяжних не для України / В. Котляр // Право України. — 1998. — № 9.
5. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України у контексті європейських стандартів / В. Т. Маляренко : Монографія. — К. : Юрінком Інтер, 2005.
6. Маляренко В. Позитиви і негативи суду присяжних / В. Маляренко // Право України. — 2000. — № 3. — С. 3-7.
7. Садыков Ф. Я — против суда присяжных / Ф. Садыков // Российская юстиция. — 1997. — № 1.
8. Садыков Ф. Я — за суд присяжных / Ф. Садыков // Российская юстиция. — 1999. — № 11. — С. 4-5.

*Рекомендовано до друку кафедрою кримінального права та процесу
Львівського національного університету імені Івана Франка
(протокол № 10 від 9 жовтня 2009 року)*

Надійшла до редакції 23.11.2009
Рекомендована до друку 01.12.2009

